

*Oksana Szewcowa*

## Nazwy własne w zbiorze opowiadań Elizy Orzeszkowej *Gloria victis*

Życie i twórczość znanej polskiej pisarki Elizy Orzeszkowej są ściśle związane z ziemią białoruską, z Grodnem i jego okolicami. Tutaj Eliza Orzeszkowa urodziła się, wyrosła i niemal całe życie mieszkała. Nowelistyka pisarki stanowi trwały dorobek w literaturze polskiej. Począwszy od pierwszego utworu, opowiadania *Obrazek z lat głodowych* (1866), po ostatnie dzieło jej życia – zbiór opowiadań zebranych w tomie *Gloria victis* (1910) – Eliza Orzeszkowa chętnie sięgała po krótkie formy narracyjne.

W swoim ostatnim zbiorze opowiadań pisarka zwraca się ku dniom swej młodości. Przeszłość stała się dlań nowym tworzywem literackim, i to przeszłość określona, sięgająca czasów powstania styczniowego, na które przypadła jej młodość. Eliza Orzeszkowa pragnęła przypomnieć ofiarność ludzi, którzy ginęli za ojczyznę, pragnęła oddać im przede wszystkim hołd, złożyć wyrazy uznania i czci. Uważała bowiem, że taki jest pierwszy obowiązek wobec pokolenia powstańców 1863 roku, stąd i tytuł *Chwała zwyciężonym*, który doskonale odpowiada treściom omawianego tu cyklu opowiadań.

*Gloria victis* to cykl świadomie przez pisarkę rozplanowany. Oprócz jedności tematycznej (motyw walki powstańczej) ogniwem spajającym poszczególne opowiadania są, obok wyraźnie zaznaczonej obecności narratorki, postacie bohaterów: te same osoby występują w kilku utworach: w jednym – jako postacie główne, w innych – drugoplanowe. Tomik tworzą opowiadania: *Oni* (1907), *Oficer* (1907), *Hekuba* (1908), *Bóg wie kto* (1908), *Gloria victis* (1907), *Dziwna historia* (1904).

Onomastyka literacka jest stosunkowo młodą dziedziną badań filologicznych. Badaniem funkcjonowania nazw własnych w utworach literackich językoznawcy zaczęli zajmować się dopiero w latach sześćdziesiątych XX wieku. Do dziś w polskiej literaturze przedmiotu opracowano nazewnictwo w utworach A. Mickiewicza (Szewczyk 1993), S. Żeromskiego (Wilkoń 1970), J. Iwaszkiewicza (Kosyl 1992), M. Choromańskiego (Siwiec 1998), S. Lema (Domaciuk 2003), M. Dąbrowskiej (Raszewska-Klimas 2002) i innych twórców literackich. W językoznawstwie białoruskim wyróżniają się z kolei prace dotyczące funkcjonowania nazw własnych w utworach pisarzy białoruskich (m.in. Шыр 2002, 2006) i rosyjskich (m.in. Роголёв 2003, 2007).

Naszym zamiarem jest przedstawienie nazewnictwa literackiego, a mianowicie antroponimii, funkcjonującej w zbiorze opowiadań Elizy Orzeszkowej *Gloria victis*. Warto tu przypomnieć, że główną funkcją nazw osobowych w dziele literackim, jak i w rzeczywistości, jest funkcja identyfikacyjno-dyferencycyjna. Liczba osób, które wprowadziła Eliza Orzeszkowa na strony swoich opowiadań nie jest wielka. Bohaterowie główni przedstawiani za pomocą imion i nazwisk: *Romuald Traugutt* (Oni, Of, GV), *Władysław Orszak* (Oni, H), *Feliks Jagmin* (Oni), *Gustaw Radowicki* (Oni), *Artur Roniecki* (Oni, H), *Henryk Roniecki* (Oni, H), *Marian Tarłowski* (Oni), *Aleksander Awicz* (Of), *Apolinary Karłowicki* (Of), *Klementyna Roniecka* (Oni, H), *Aniela Tarłowska* (Oni), *Marylka Jaroszyńska* (Oni, BWK), pan *Kalikst Radowicki* (CV), pani *Karolina Orszak* (H) lub tylko imion z dodatkowym określeniem: pani *Teresa* (H), pan *Ignacy* (H), pan *Gustaw* (H), *Florenty* (Oni). Bohaterowie drugorzędni i postaci epizodyczne prezentowani są za pomocą samego tylko nazwiska: *Czernicka* (Oni), pan *Burakiewicz* (BWK), *Żemirski* (Oni). Taki sposób nominacji jest dowodem realistycznej techniki nazywania postaci.

W analizowanym zbiorze Elizy Orzeszkowej występują imiona i nazwiska autentyczne oznaczające postacie historyczne: *Romuald Traugutt* (jedna z czołowych postaci, bohater historyczny, postać autentyczna), podobnie, jak: *Feliks Jagmin*, *Gustaw Rodowicki*, *Władysław Orszak*. Takie antroponimy pełnią w tekście literackim nie tylko funkcję identyfikacyjną, lecz również funkcję lokalizacji w czasie i funkcję informacyjną. Znaną metodą względnej chronologizacji zdarzeń literackich jest wymienienie w tekście utworu nazwisk osób autentycznych, znanych w danym okresie. Najbogatszy materiał faktograficzny zawierają w tym wypadku opowiadania *Oni*, *Oficer*, *Gloria victis*. Na kartach analizowanego tu zbioru opowiadań przewijają się nazwiska znanych dowódców wojskowych i uczestników powstania styczniowego, które sygnalizują wydarzenia historyczne. Potwierdza to również list Elizy Orzeszkowej do Mariana Dubieckiego (6.11.1907), w którym pisarka informuje, że: „partia kobryńska składała się z 400–500 ludzi... Dowódcą tej jazdy był młody Feliks Jagmin (zmarły potem na tyfus w Tiemeniu), adiutantem Naczelnika (Traugutta) Gustaw Radowicki, obaj bliscy sąsiedzi i znajomi nasi; służyli też w partii dwaj młodzi Orzeszkowie i inni liczni krewni oraz przyjaciele nasi” (Orzeszkowa 1958: 243).

W badanym tekście opowiadań występują również nazwy autentyczne, ale oznaczające postacie fikcyjne. Zgodnie z teoretycznymi założeniami twórczości realistycznej Eliza Orzeszkowa wprowadziła do swego tekstu imiona naśladujące ówczesne (rzeczywiste) modele i obyczaje nazewnictwa. Niektóre imiona opatrzone zostały w tekście opowiadań komentarzem na temat motywów ich nadania. W opowiadaniu *Oficer* dwaj bohaterowie, będący, jak to wynika z tekstu, stryjecznymi braćmi, mają jednakowe imię i nazwisko: *Apolinary Karłowicki*. Eliza Orzeszkowa w taki sposób komentuje jednakowość imion: „Dieduszka nasz miał imię Apolinary i nas obydwóch tak nazwali” (Orzeszkowa 1986: 72).

W opowiadaniu *Hekuba* zwraca fragment, ważny dla tematu badań: „Właściwie dziewczynie tej, za którą gdy tylko się gdziekolwiek ukazała, panowie jak słończniki za słońcem się obracali, na imię było *Michalina*, ale ona imię zbyt lada jakim

znajdując, gdy tylko dorosła, zaczęła wszędzie, gdzie tylko mogła, nazywać się i podpisywać się: *Ina*<sup>1</sup> (Orzeszkowa 1986: 104).

Wybór przez pisarkę określonego wariantu imienia był czasem uwarunkowany wiekiem bohatera: dzieci w opowiadaniach nazywane zostały przeważnie imionami spieszczonymi i zdrobniałymi, dorośli – częściej noszą imiona oficjalne. Czasem wybór przez pisarkę określonej formy nazewniczej zdaje się ujawniać stosunek narratora do bohatera.

W badanych tekstach pojawiają się (oprócz form oficjalnych) formy hipokorystyczne utworzone przez różne formanty, tak od pełnego imienia, jak i od tematu skróconego. I tak w imionach żeńskich są to formanty: **-ka** *Anielka* (Oni, GV) < Anieli, *Ludwinka* (H) < Ludwinka, *Michalinka* (H) < Michalina, *Inka* (H, BWK) < Ina (Michalina), *Nastka* (H) < Anastazja; **-unia** *Stefunia* (Oni, BWK) < Stefania, *Klemunia* (H, BWK) < Klementyna, *Oktunia* (BWK) < Oktawia; **-sia** *Tosia* (Of, BWK) < Antonina, *Cesia* (DH) < Cecylia; **-usia** *Wincusia* (BWK) < Wincenta; **-cia** *Brońcia* (H) < Bronisława; **-eczka** *Ineczka* (H) < Ina (Michalina); **-ynia** *Marynia* (BWK) < Maria; **-ylka** *Marylka* (Oni, BWK) < Maria.

W imionach męskich są to formanty: **-ek** *Stasiek* (Oni) < Stanisław, *Apolek* (Of) < Apolinary, *Julek* (H) < Julian, *Janek* (H) < Jan, *Olek* (H) < Aleksander, *Wasylek* (H) < Wasyli; **-ś** *Oleś* (Of) < Aleksander, *Kaliś* (GV) < Kalikst; **-yś** *Maryś* (CV) < Marian.

Hipokorystyka tworzy pisarka również od nazwiska kobiety, czego przykładem może być forma utworzona od nazwiska Czernicka za pomocą formantu **-usia**: *Czernisia* (Oni, BWK).

Hipokorystyczne formacje uwydatniają bliskie uczuciowe relacje między postaciami opowiadań, mogą również charakteryzować sposób zachowania się, charakter bohatera. I tak na przykład głównego bohatera opowiadania *Oficer* w rodzinie i szerokiej okolicy nazywano *wesołym Olesiem*. „Słusznie go tak nazywano; bo i teraz nawet, gdy obóz powstańców opuścił... na twarzy jego... malowało się gorące, wzbrane mową obfitą i uśmiechem wesołym wybuchnąc gotowe życie” (Orzeszkowa 1986: 56).

Zdrobnień i spieszczeń niemal nie można znaleźć w narracji, występują one bowiem prawie wyłącznie w wypowiedziach bohaterów. Zawsze w postaci pieszczotliwej pojawiają się w badanych opowiadaniach imiona dzieci, gdzie nie tylko wskazują one na wiek tych bohaterów, ale i dobrze pokazują w tekście opowiadań stosunek do nich ludzi dorosłych, odzwierciedlając zapewne również uczucia samej pisarki, która z sympatią opowiada o tych małych bohaterach. Warto tu podkreślić, że Eliza Orzeszkowa zawsze w swoich utworach stosowała imiona dzieci w postaci hipokorystycznej.

Pisarz, na co niejednokrotnie zwracali uwagę teoretycy literatury, chcąc zrealizować poprawnie swój zamysł, powinien dobrze dobierać w tekstach nie tylko imiona, ale i nazwiska bohaterów. W porównaniu z imionami występują one w analizowanych opowiadaniach niezbyt często, określając zwykle liczne szlacheckie rodziny zamieszkałe na Polesiu. Niemal wszystkie nazwiska mają jednakową budowę

<sup>1</sup> *Ina* to skrócona forma imion zakończonych na *-ina* typu *Michalina*, *Halina*, *Regina*, tworzona za pomocą derywacji redukcyjnej, odrzucenia początkowej części imienia. Dzisiaj na Białorusi imię *Ina* (ros. *Инна*, biał. *Іна*) jest samodzielny oficjalnym imieniem (występuje ono i w spisie imion prawosławnych).

słowotwórczą, zawierają przyrostki **-ski**, **-cki** (uznawane tradycyjnie za nazwiska wskazujące na przynależność noszącej je osoby do stanu szlacheckiego, co wyraźnie świadczy o dążeniu pisarki do realizmu i w tym wypadku): *Radowski* (Oni), *Roniecki* (Oni, H), *Tarłowski* (Oni), *Karłowicki* (Of), *Roniecka* (Oni, H), *Tarłowska* (Oni), *Jaroszyńska* (Oni, BWK), pan *Radowski* (CV), pani *Czernicka* (Oni), *Żemirski* (Oni) lub **-icz** (zazwyczaj wyróżniające mieszczan): *Awicz* (Of), pan *Burakiewicz* (BWK).

Od nazwisk oraz imion męskich Eliza Orzeszkowa tworzy formy pochodne, matronimiczne i patronimiczne. Na skutek takiego zabiegu w badanych tekstach opowiadań występują formacje określające żony od nazwisk męskich, tworzone za pomocą przyrostka **-owa**: *Teleżukowa* (H), *Awiczowa* (H). Formacje patronimiczne tworzy Eliza Orzeszkowa w opowiadaniach za pomocą przyrostka **-ówna**: *Tosia Awiczówna* (H).

Autorka posłużyła się (w badanych tu utworach) formami matronimicznymi i patronimicznymi, żeby wskazać na relacje między osobami, na zależności rodzinne, a także po to, aby zasygnalizować stan cywilny bohaterki, podkreślić również przez formę antroponimu to, czy jest ona osobą zamężną czy niezamężną.

Funkcja socjologiczna nazw osobowych polega na wskazywaniu przez nie przynależności społecznej, środowiskowej, narodowej postaci. Wszystkie wyżej przytoczone antroponimy określają szlachtę polską, co wyraźnie widać również w doborze nazw własnych. Natomiast takie imiona jak *Nastka* (H), *Panas* (H), *Wasylek* (H) w białoruskiej wersji fonetycznej wyraźnie wskazują na pochodzenie chłopskie bohaterów. *Nastka* (H) – imię pochodzi od greckiego Anastazja; częściej występowało ono na wschodzie Słowiańszczyzny – nagłosowa nieakcentowana samogłoska *a*- zanika, w ramach tworzenia deminitivum, zaś w wygłosie pojawia się zamiast pierwotnego – formant *-ka*. W opowiadaniu występuje też wariant *Panas* (H), będący gwarową odmianą fonetyczną imienia Afanasij (wariant ze spółgłoską *p* Apanas występował na terenie Białorusi częściej niż z *f*). We wschodniosłowiańskiej wersji fonetycznej wykorzystuje pisarka imię *Wasyl* (H) (w rzymskokatolickim systemie antroponimicznym imię to występuje w postaci Bazyli) z polskim formantem deminutywnym *-ek*. Wszystkie te warianty wschodnie wykorzystywała Eliza Orzeszkowa w zbiorze opowiadań przy wprowadzeniu do nich bohaterów chłopskich, żeby wskazać na ich pochodzenie.

Natomiast, inna postać literacka: „*syn Kaukazu czerkieski kniaź*” jest określona w tekście opowiadania za pomocą imienia w połączeniu z *otczestwem* (imieniem odojcowskim *Borys Elpidorowicz* (H)). Taki sposób nominacji charakterystyczny jest dla wschodniosłowiańskiego systemu antroponimicznego. Jednak tutaj jakość owego *otczestwa* wskazuje dodatkowo na niesłowiańskie pochodzenie bohatera, a pisarka, dbając o urealnienie owej postaci, dodaje: „Przecież ojciec jego Czerkiesem był i za młodu nawet do zbuntowanych należał, razem z Szamiłem przeciwko Rosji wojował, ale potem do rozumu przyszedł, wiarę ruską przyjął, na ruskiej ożenił się, wielkim generałem został i ot, syn jego o czerkiestwie swoim już i zapomniał!” (Orzeszkowa 1986: 175). O pochodzeniu bohatera w tekście utworu przypomina wyłącznie imię odojcowskie, pochodzące od antroponimu Elpidor, obcego dla wschodniosłowiańskiego systemu antroponimicznego.

Bohaterka opowiadania *Hekuba – Helena Iwanówna* (H) tak mówi o sobie: „Ja troszkę Polka. U mnie ojciec ruski był, a matka Polka, tak mnie troszkę czasem i ciągnie do Polaków” (Orzeszkowa 1986: 172). Pod wpływem tej kobiety wyrzeka się swojej rodziny młoda dziewczyna *Michalina* (H), która w trudnym dla rodziny momencie (kiedy ginie starszy brat, a młodszy trafiają do więzienia) ucieka z księciem Borysem. Zdrada w tekście została przez pisarkę dodatkowo podkreślona poprzez odpowiedni dobór formy antroponuimu: *Ina Julianówna*. Dziewczyna ta, mając od urodzenia imię Michalina w końcu opowiadania została określona tylko jako *Ina Julianówna*. A zatem, co warto tu podkreślić, Eliza Orzeszkowa wykorzystywała imiona odojcowskie nie tylko po to, żeby wskazać na pochodzenie bohaterów, lecz poprzez taki, świadomy autorsko, sposób nominacji pokazuje, jak człowiek wyrzeka swoich korzeni, swojej narodowości. I w opowiadaniu *Hekuba*, i w opowiadaniu *Oficer* pisarka przestrzegała tych, którzy emigrowali z kraju przed dylematami, jakimi mogą być udziałem ich dzieci, uświadamiała też, jakie konsekwencje niesie decyzja zrywania więzi z krajem.

Imiona i nazwiska w analizowanych tu opowiadaniach Elizy Orzeszkowej służą zatem identyfikacji postaci, wskazują na stosunki między nimi oraz charakteryzują ich pochodzenie społeczne i narodowe; pokazują również, w jaki sposób razem z postacią zmieniały się formy antroponimiczne ją określające. Eliza Orzeszkowa w zbiorze *Gloria victis* wykorzystywała ponadto, w celu urealnienia opisywanych faktów i zdarzeń, autentyczne antroponimy, oznaczające tu zarówno autentyczne, jak i fikcyjne postacie, niekiedy wprowadzając również nazwy obce, które pojawiają się w formie przywołań, aluzji mitologicznych, historycznych czy biblijnych.

Te przywołania pojawiają się na przykład w momencie, gdy pisarka składa hołd wielkiemu wodzowi Romualdowi Trauguttowi, pisząc: „Ten, kto zadania tego miał się podjąć, musiał posiadać bary *Atlasa*<sup>2</sup> i serce gardzące mieczami *Damoklesowymi*<sup>3</sup> (Oni) (Orzeszkowa 1986: 6). Porównuje ona również tego dowódcę ze znanym królem Leonidasem<sup>4</sup>: „Tak grzmieć musiał w wąwozie termopilskim głos *Leonidasa*” (Orzeszkowa 1986: 218). Porównanie do *Leonidasa* podkreśla heroiczność i tragizm działań Traugutta.

Jednego z powstańców – Feliksa Jagmina – Eliza Orzeszkowa opisuje w sposób następujący: „wysoki brunet, którego dla rysów rzymskich i cery południowej *Scypionem*<sup>5</sup> czasem nazywano” (Orzeszkowa 1986: 8), „Młody *Herkules*<sup>6</sup> z kształtów, *Scypio* rzymski z rysów” (Orzeszkowa 1986: 219).

---

<sup>2</sup> Atlas w mitologii greckiej syn jednego z tytanów, brał udział w walce tytanów przeciw Zeusowi i za karę skazano go na wieczne podtrzymywanie sklepienia niebieskiego (Winniczuk 1991: 68).

<sup>3</sup> Miecz Damoklesa symbolizuje złudne szczęście, stale zagrożone niebezpieczeństwami (Winniczuk 1991: 104).

<sup>4</sup> Król spartański, kiedy w 480 p.n.e. Kserkses na czele armii perskiej zbliżał się do Grecji, Leonidas na czele 300 Spartan miał za zadanie powstrzymać Persów w Wąwozie Termopilskim, wszyscy Spartanie zginęli (Winniczuk 1991: 261).

<sup>5</sup> Scypion – to przydomek jednej z gałęzi rodu Korneliuszów, Publius Cornelius Scipio, sławny wódz rzymski z okresu II wojny punickiej (Winniczuk 1991: 385).

<sup>6</sup> W mitologii greckiej syn Zeusa, odznaczał się nadzwyczajną siłą, przedstawiano go jako silnego, dojrzałego mężczyznę (Winniczuk 1991: 184).

Ukazanie wielkiej tragedii matki, pani Teresy, która w czasie wydarzeń powstania styczniowego traci swe dorosłe dzieci (ginie najstarszy syn Julek, do więzienia dostają się młodsi – Janek i Olek, piękna córka Inka ucieka z rosyjskim oficerem) zaznacza Eliza Orzeszkowa już w tytule noweli *Hekuba*. „Życie obdarzyło ją nazwą *Hekuba*, Priama, trojańskiego króla żona, która u zwałisk Troi z żalu po synach pobitych i córkach porwanych wyła” (Orzeszkowa 1986: 181).

Wspomniane wyżej aluzje pomagają stworzyć w analizowanym tekście atmosferę wzniosłości, patosu, dodatkowo charakteryzując postacie i ich czyny.

Wszystkie opowiadania w zbiorze Elizy Orzeszkowej *Gloria victis* mają realną podstawę – dominuje w nich, jak już kilkakrotnie tu podkreślano, nazewnictwo realistyczne. W utworach tej pisarki najliczniejszą grupę stanowią antroponimy, przeważają wśród nich imiona, ale nie jest ich zbyt wiele. Eliza Orzeszkowa wykorzystała w swoich opowiadaniach realistyczną antroponomię, nadając swoim bohaterom imiona zarówno w pełnej, oficjalnej formie, jak i w postaci hipokorystyków, tworzonych za pomocą różnych formantów. Imiona dzieci występują tylko w formie pieszczotliwej. Nazwiska stanowią mniejszą grupę w porównaniu z imionami, większość z nich to nazwiska szlacheckie.

Wszystkie przeanalizowane antroponimy wskazują nie tylko na obszerną wiedzę pisarki, lecz i na szanowanie przez nią tradycji nazewnictwa. Pisarka wykorzystuje głównie autentyczne nazwy. Zasadą autorki jest ich umiejętne wkomponowanie w całość artystyczną utworu. Nie różnią się one od tła, opisywanych realiów, nastroju, a przede wszystkim opisywanych postaci, ich pochodzenia społecznego i narodowego. Nazwy własne w badanych tu utworach pełnią zatem funkcje: lokalizacyjną, socjologiczną, identyfikacyjną, ekspresyjną i symboliczną.

## Literatura

- Domaciuk I., 2003, *Nazwy własne w prozie Stanisława Lema*, Lublin.
- Kosyl Cz., 1992, *Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza*, Lublin.
- Orzeszkowa E., 1958, *Listy zebrane*, t. IV, Wrocław.
- Orzeszkowa E., 1986, *Gloria victis*, Warszawa.
- Raszewska-Klimas A., 2002, *Funkcja nazw własnych w twórczości Marii Dąbrowskiej*, Piotrków Trybunalski.
- Siwiec A., 1998, *Nazwy własne w prozie M. Choromańskiego*, Lublin.
- Szewczyk Ł.M., 1993, *Nazewnictwo literackie w twórczości Adama Mickiewicza*, Bydgoszcz.
- Wilkoń A., 1970, *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*, Wrocław.
- Winniczuk L. (red.), 1991, *Słownik kultury antycznej. Grecja. Rzym*, Warszawa.
- Роголёв А.Ф., 2003, *Ономастика художественных произведений*, Гомель.
- Роголёв А.Ф., 2007, *Имя и образ: художественная функция имён собственных в литературных произведениях и сказках*, Гомель.
- Шур В.В., 2002, *Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры*, Мінск.
- Шур В.В., 2006, *Онім у мастацкім тэксце*, Мінск.

### **Skrótów tytułów nowel**

BWK – *Bóg wie kto*

DH – *Dziwna historia*

GV – *Gloria victis*

H – *Hekuba*

Of – *Oficer*

### **Имена собственные в сборнике рассказов Элизы Ожешко *Gloria victis* (Слава побеждённым)**

#### **Резюме**

В статье анализируются имена собственные, а именно антропонимы, которые использовала известная польская писательница Элиза Ожешко в сборнике рассказов *Gloria victis* (Слава побеждённым). Обращается внимание на функции имён собственных в тексте рассказов.